

АБУЛҲАСАН БАХМАНЁР ВА УНИНГ МАКТАБИ ДАВОМЧИЛАРИ

Rўziev Maqsud Ūrinovich, БухДУ тадқиқотчиси

ABULHASAN BAKHMANIOR AND THE FOLLOWERS OF HIS SCHOOL

Ruziev Maksud Urinovich, Researcher at Bukhara State University

АБУЛҲАСАН БАХМАНЁР И ЕГО ПОСЛЕДОВАТЕЛИ

*Рузиев Мақсуд Уринович, исследователь Бухарского
государственного университета*

Аннотация: Ушбу мақола фалсафа тарихида ўзига хос ўринга эга шахсият Абулҳасан Бахманёр ва унинг мактаби давомчиларининг илмий-маънавий мероси таҳлилига қаратилган.

Таянч сўзлар: Бахманёр, Насириддин Тусий, фалсафа, ўрта аср, перипатетизм, дин.

Annotation: This article focuses on the analysis of the scientific and spiritual legacy of Abulhasan Bakhmanior, a figure with a unique position in the history of philosophy, and the scholars who continued his school of thought.

Key words: Bakhmanior, Nasir al-Din Tusi, philosophy, Middle Ages, Peripateticism, religion.

Аннотация: Эта статья посвящена анализу научного и духовного наследия Абулхасана Бахманёра, личности, занимающей уникальное место в истории философии и последователей его школы.

Ключевые слова: Бахманёр, Насириддин Туси, философия, средневековье, перипатетизм, религия.

КИРИШ. Жаҳон халқларининг ахлоқий қиёфасини шакллантиришда ажодларимиздан қолган илмий-маънавий мерослар муҳим ўринга эга бўлиб, уларнинг ўзликни англаш, дунёни билиш, ҳақиқатга эришиш йўллари излашга бўлган интилишлари инсон ва жамият таракқиёти учун зарур бўлган таълимотларнинг шаклланишига замин ҳозирлаган. Шу нуқтаи назардан, Шарқ фалсафаси тамойилларига асосланган, инсон ва билиш муаммоларига бағишланган таълимотлари жаҳон фалсафаси тарихида фалсафий антропология, гносеология

ва ахлоқшунослик соҳасини ўзига хос тадқиқот услублари, амалий тажрибалари билан бойитган алломалар илмий меросини тадқиқ этиш зарурати намоён бўлмоқда.

Мусулмон Шарқида фан, фалсафа, адабиёт ва санъат соҳасида бир қанча катта ютуқларга эришилди. Шарқ файласуфлари яратган таълимотлар уларнинг шогирдлари томонидан изчил давом эттирилган. Озарбайжонда Шарқ перипатетизмининг биринчи йирик вакили Абулҳасан шогирдлари ворислиги Бахманёр (993-1066) ва бу мактаб

<https://orcid.org/0009-0002-2743-1815>

e-mail:

rozivevmaqsudjon@gmail.com

анъаналари қомусий олим Носириддин Тусий (1201-1274) дан бошланган ҳамда Тусий яратган мактаб ҳам ўз давомчиларига эга эди [1].

Абулҳасан Марзубон ўғли Бахманёр озарбайжон файласуфи бўлиб, Ибн Синонинг шогирди ҳисобланади. У Форобий ва Ибн Сино таълимотларини ҳимоя қилган ва ривожлантирган. Ислом ақидаларини асослашда аристотелизмдан фойдаланган[2]. Аллома мавжудот ҳақида пантеистик нуқтаи-назардан фикр юритган. У оламни “бошланғич руҳий сабаб” – Аллоҳдан келтириб чиқаради ва эманация асосида тушунтиради. Барча мавжуд нарсаларни ўрта аср фалсафасида кенг тарқалган тушунчалар – вужуди мумкин, вужуди вожиб асосида талқин этишга ҳаракат қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР. Бахманёр ўзининг “Мабод ат-табиат” ва “Маротиб ал-мавжудот” асарларида мавжудот ва билиш масалаларини таҳлил этади. Бахманёр билан Ибн Сино ўртасидаги фалсафий ёзишмаларнинг кейинчалик кўчирилган нусхалари Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтида сақланади.

Абулҳасан Бахманёр ҳақидаги А.К.Закуевнинг “Бахманёр фалсафаси” асари алоҳида ўрин тутаяди ва Бахманёр меросига оид фактик материаллар мазмунини кенгайтиради. Бахманёр ўзининг фалсафий қарашларини ўзидан олдинги муаллифларга қараганда ҳар томонлама ва тўлиқроқ акс эттирган. Тадқиқотчи Бахманёрнинг борлиқ таълимотига аниқ материаллар асосида тўғри баҳо берган. Аммо файласуфнинг билиш назарияси бирёқлама, деб хатога йўл қўйди. Бир қанча кераксиз такрор ва нуқсонлар ҳисобга олинмаса, “Бахманёр фалсафаси” китоби бу Бахманёршуносликдаги биринчи қимматли тадқиқот асардир[3].

МУҲОКАМА. Шу нарсани алоҳида қайд этиш лозимки, бир қанча тадқиқотчилар, жумладан Ҳайдар Ҳусейнов, А.О.Маковелский, А.К.Закуевлар Бахманёрнинг ҳаёти, ижоди ва дунёқарашига оид тадқиқотлар олиб борган бўлсалар-да, унинг издош-шогирдлари ҳақида бирор фикр билдирмаганлар. А.К.Закуев “Бахманёрнинг фалсафий учрашувлари” асарида шундай ёзади: “Ибн Сино ва унинг шогирди Бахманёрнинг тор ва оддий маънодаги фалсафий учрашувлари бу Яқин Шарқ фалсафасининг сўнги сўзи десак, янглишмаган бўламиз.

Бахманёр феодализм Яқин Шарқдаги сўнги таниқли перипатетик файласуф эди. Бахманёрдан кейин яқин Шарқда перипатетик фалсафа пасайиб, аввалги аҳамиятини йўқотади[4].

Зокир Маммадов “Озарбайжонда ўрта асрларда Бахманёрдан ташқари “файласуф яшамаган”, деган нотўғри асосни ўзининг илмий изланишлари билан рад этади. Ҳақиқатдан ҳам XI аср ўрталарида Шарқ перипатетизми босқичи бевосита Бахманёр номи билан боғлиқ. Шарқ перипатизми, энг аввало, Ибн Сино анъаналарини асраб-авайлаш файласуф зиммасига жиддий ва масъулиятли вазифаларни юкледи. Ибн Сино Бир пайтлар, эҳтимол, шу умид билан суюкли шогирди Бахманёр ҳақида шундай: “Унинг келиб, менинг ўрнимда бўлиши учун ҳеч нарса қолмади”, деб ёзган эди. Бахманёр ўзининг илмий-маънавий меросида Ибн Сино асарларидан кўпроқ иқтибос келтиради, устозининг ғояларини кенгроқ қўллади, тарғиб қилишга ҳаракат қилди.

Абулҳасан Бахманёр вафот этган сана ҳақида, у ҳақидаги тадқиқот ишларида хато, ноаниқликка йўл қўйилди. Турли муаллифлар томонидан файласуфнинг вафоти санаси 1038, 1065, 1066, 1067 сифатида кўрсатилган. Зокир Маммадовнинг сўзларига кўра, Бахманёр вафот этган санани аниқлаган биринчи манбаларга мурожаат қилиш лозим. Юқоридаги хижрий-қамар 458 йилни милодий санага айлантирганда биринчи ой (Муҳаррам) бундан мустасно, қолган ойлар 1066 йилга тўғри келади. Бахманёрнинг вафоти Ибн Агар Синайдан ўттиз йил ўтиб, яъни 458 йил Рамазон ойига (июль-август) тўғри келади деб фараз қилсак, Айтиш мумкинки, озарбайжон файласуфи 1066 йилнинг ўрталарида вафот этган[5].

Зокир Маммадов ўз тадқиқотлари натижасида ўрта асрларда мусулмон Шарқ мамлакатларида фалсафа, мантиқ ва табиатшунослик соҳасида катта муваффақиятлар Бахманёрнинг мислсиз ҳиссаси борлиги, шунингдек, кейинги асарларда келган олимлар авлодининг камол топишида ҳам Бахманёр катта хизмат қилганлигини таъкидлайди. Ҳақиқатдан ҳам таҳлил қилинаётган ушбу тарихий даврда Хуросонда фалсафа Абулаббос Лавқарий туфайли ўзининг юксак таракқиёт чўққисига

эришди. Лавкарий эса Бахманёрнинг иқтидорли шогирдларидан бири эди.

НАТИЖАЛАР. Шундай қилиб, мусулмон Шарқи мамлакатларида перипатетик фалсафанинг ривожланишида Бахманёр, ундан таҳсил олган алломалар ва уларнинг шогирдларининг хизматлари катта бўлган. Бахманёр ҳам устози Ибн Сино сингари бир қанча етук олимларни етиштирган.

Умар Хайём (1048-1131) ҳам Бахманёрнинг шогирди эди. Абулҳасан Бахманёрнинг фалсафий анъаналарини атоқли олим Носириддин Тусий муваффақиятли давом эттирди. Бахманёрдан Умар Хайём, ундан Шарафуддин Масъудий, ундан Фахриддин Розий, ундан Қутбиддин Мисрий, ундан Асируддин Абҳорий, ундан Носириддин Тусий таълим олган. Шунингдек, Бахманёрдан Абулаббос Лавкарий, ундан Афзаладдин Қилоний, ундан Садриддин Сарахсий, Фаридиддин Нишобурий, Носириддин Тусий таҳсил олган. Шундай қилиб, мусулмон Шарқидаги Бахманёр шогирдлари ва издошларининг илмий-фалсафий ғояларни ривожлантиришда катта хизматлари бўлган[6].

Шу жиҳатни алоҳида қайд этиш лозимки, Носириддин Тусийнинг Мароға расадхонасида турли миллатга мансуб юздан ортиқ турли эътиқодли инсонларнинг меҳнат қилиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш инсонпарварлик майлларининг кўрсаткичидир. Бу борада устози Камолиддин Мусо ибн Юнус (1184-1252) эркин фикрловчи шахс бўлиб, эътиқод эркинлигига алоҳида аҳамият берган. Насмиддин Қазвиний (1203-1277) буюк астроном, табиатшунос файласуф, мантиқшунос олим сифатида машҳур. У Қазвин шаҳридан бўлгани учун Қазвиний нисбаси эга. Мутафаккир Дабироний ёки Котибий (илмий асарларнинг юзини кўчириш) ва манбалар номи билан ҳам машҳур. У “энг буюк олим” (“аллома”) сифатида эса қолган.

Расадхонада ишловчи Носириддин Тусий таклифи билан Марагага келган Насмиддин Қазвиний биринчи тўрт астрономдан бири эди. У манбаларда Носириддин Тусийнинг шогирди сифатида кўрсатилган. Қомусий олим Қутбиддин Маҳмуд Шерозий ва Оятуллоҳ Аллома Жамолиддин Ҳасан Ҳиллий Носириддин Тусий билан бирга улар ҳам унинг машҳур шогирдлари қаторига қирадилар.

Нажмиддин Қазвиний фалсафа тарихида мантиқшунос олим сифатида кўпроқ машҳур бўлган. Носириддин Тусийнинг шогирди Ибн ал-Ибрий (1226-1286) уни “энг буюк мантиқ” деб атагани бежиз эмас. Нажмиддин Қазвиний фалсафа тарихида Носириддин Тусий мактабининг мантиқшунос олими сифатида машҳур.

Қутбиддин Маҳмуд Шерозий Носириддин Тусий шогирдлари ичида энг машҳури ва нуфузлисидир. У Абуссана Маҳмуд ибн Зиёуддин Масъуд ибн Муслиҳ Шерозий (1236-1311) зиёли оиласида туғилган. Отаси Зиёиддин Масъуд ибн Муслиҳ Казаруний (Қозорун — Шерознинг ғарбидаги шаҳар) Шерозда табиб бўлиб ишлаган. Олим илк таълимни отасидан, вафотидан кейин 1250-йилда Шероздаги амакисидан олган. У фалсафа, астрономия, математика фанларини мукамал ўрганиб, олим сифатида катта обрў-эътибор қозонди. Қомусий олим ўзини илм-фаннинг турли соҳаларида синаб кўрган бўлса-да, у ҳам перипатетик фалсафа ва ишроқийликка қаттиқроқ боғланган эди. Турк олими Ҳилми Зиё Улкан Қутбиддин Шерозий “Ишроқий “Мутафаккир” бўлиб, “Ишроқ фалсафаси” асарига ёзган шарҳи билан машҳур эканлигини таъкидлаган[7].

Қутбиддин Шерозий фалсафаси ҳақида сўз борар экан, унинг муаммоларга ёндашуви бошқача жиҳатларига эътибор қаратиш лозим. Ҳадис ва тафсир борасидаги ҳукмларида соф исломий позициядан келиб чиққан ҳолда сўзловчи мутафаккир ўз фалсафий фикрларида бу позицияга зид келмасликка ҳаракат қилган. Бунинг учун у ўз асарларида перипатетизм ва ишроқийлик таълимотларига ижобий муносабатда бўлди, мавжуд ғоялар талқинини берди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Қутбиддин Шерозийнинг дунёқараши синкретик таркибга эга.

Буюк диншунос олим ва файласуф Жамолиддин Хиллий (1250-1325) ҳам Носириддин Тусий мактабининг машҳур вакилларида бири ҳисобланади. Мутафаккир “Оятуллоҳ” (“Аллоҳнинг тимсоли”) унвонини олган. Маълумки, бу унвон мусулмон ҳуқуқи ва илоҳиёт, диний асарлардан яхши хабардор олиму уламоларга берилади. Бу хусусиятларнинг барчаси Жамолиддин Хиллий тимсолида ва унинг илмий фаолиятида намоён бўлади[8].

Мутафаккир ижодида динга оид асарлар кўп бўлса-да, улар фалсафа билан боғлиқ асарлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. У файласуф Салафийнинг ғояларидан кенг фойдаланди. Носириддин Тусий мероси Жамолиддин Хилий учун ибрат бўлгани учун у устози ғояларининг фаол тарғиботчиларидан бири сифатида танилган. Жамолиддин Хилий Носириддин Тусийнинг асарларига шарҳ ёзган.

ХУЛОСА. Мухтасар қилиб айтганда, илмий-фалсафий таълимотлар, айниқса, Шарқ перипатетизми ва Ишроқийлик Носириддин Тусий фалсафий мактаби вакиллари Нажмиддин Қазвиний, Кутбиддин Шерозий, Жамолиддин Хилий ва бошқалар томонидан бу анъаналар давом эттирилиб, ривожлантирилди. Шундай қилиб, Бахманёр мактабининг фалсафий анъаналари Носириддин Тусий ва унинг мактаби вакиллари томонидан ишлаб чиқилган ва XVII асрда Ражабалий Табризий маънавий мероси билан тугалланган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Aytək Zakırqızı (Məmmədova). Nəsirəddin Tusinin dünyagörüşü. Bakı, Elm, 2000. səh.22.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Б. 878.
3. Məmmədov Zakir. Bəhmənyarın fəlsəfəsi. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2015. səh. 132.
4. Zəkuyev Ə.K. Bəhmənyarın fəlsəfi görüşləri. Bakı: 1958. səh. 288-289.
5. Məmmədov Zakir. Bəhmənyarın fəlsəfəsi. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2015. səh. 327.
6. Seyyed Hossein Nasr, Title Islamic philosophy from its origin to the present: philosophy in the land of prophecy, Publisher SUNY Press, 2006. pp 167.
7. Ülken Hilmi Ziya. İslam felsefesi kaynakları ve tesirleri. Ankara: 1967. – Б. 207.
8. Саид Нафисӣ. Ашъори форсии Хоҷа. — Дар маҷ. Ёдномаи Хоҷа Насируддини Тусӣ.- Техрон, 1335.

